

Анжеліка Попкова

старший викладач кафедри філософських та соціально-політичних наук
ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

Василь Попков

завідувач кафедри політології ОНУ ім. І. І. Мечникова, д.філос.н.

НТР – СВІДОМІСТЬ – СУСПІЛЬСТВО

У статті йдеться про те, як, глибоко перетворюючи економіку, політичні стосунки, суспільну свідомість, науково-технічна революція активно вторгається у внутрішній світ людини. Вона активно трансформує образну картину, соціальну пам'ять, «демасифікує» та «інтерактивізує» комунікативне середовище, перебудовує інформаційний процес на принципах «кліп-культур» і інших інновацій кібернетичної епохи. Все це ставить сучасну людину перед нелегким завданням вироблення внутрішньої автономії, здібності самостійно, без зовнішніх вказівок і підтримки використовувати досягнення НТР і можливості глобалізації на користь власного розвитку.

Ключові слова: науково-технічна революція, НТР, суспільна свідомість, глобалізація, інтерактив, демасифікація, соціальна пам'ять, комунікація.

Anzhelika Popkova, Vasyl' Popkov

STR - CONSCIOUSNESS – SOCIETY

In the article was talked about that, how by deep transformation of the economy, political relations, public consciousness, the revolution actively intrudes into the internal world of man. It actively transforms the vivid picture of the world, social memory. It "demassificates" and "interactiizates" the communicative environment, and reconstructs an informative process on principles of «clip-culture» and other innovations of cybernetic epoch.

All of it puts a modern man before the task of making the internal autonomy, capabilities of independent, without the external directives and supports to use the accomplishments of NTR and possibilities of globalization in behalf of own development.

In conditions of the «recessive state» the post-industrial personality must gradually undertake regulative state functions. So the state control in increasing degree must be transformed into the self-control of personality, the state regulation – into the self-regulation; the state government – into the self-government; the state education – into the self-education. The main integrative point in this process must be not external, political, internal, - ethical, factor: those eternal principles of Christian sermon, which not once rescued the sociality during the most critical and catastrophic epochs of world history.

Keywords: revolution, NTR, public consciousness, globalization, interactive, demassification, social memory, communication.

Анжелика Попкова, Василий Попков

НТР – СОЗНАНИЕ – ОБЩЕСТВО

В статье говорится о том, как, глубоко преобразуя экономику, политические отношения, общественное сознание, научно-техническая революция активно вторгается во внутренний мир человека. Она активно трансформирует образную картину мира, социальную память, «демассифицирует» и «интерактивизирует» коммуникативную среду, перестраивает информационный процесс на принципах «клип-культуры» и прочих инноваций кибернетической эпохи. Все это ставит современного человека перед нелегкой задачей выработки внутренней автономии, способности самостоятельно, без внешних указаний и поддержек использовать достижения НТР и возможности глобализации в интересах собственного развития.

Ключевые слова: научно-техническая революция, НТР, общественное сознание, глобализация, интерактив, демасификация, социальная память, коммуникация.

Починаючи із середини ХХ століття на різних рівнях ведуться дискусії про соціальний аспект науково-технічної революції. Прихильники різних підходів до цієї проблеми сходяться в тому, що, проводячи фундаментальні зміни в енергетиці, засобах виробництва, комунікаціях, біологічній сфері та інших, НТР глибоко трансформує суспільство – його економіку, політичні стосунки, суспільну свідомість.

В енергетиці відбувається перехід від «брудних» і непоновлюваних джерел енергії до чистих і поновлюваних. Причому ефект посилюється за рахунок вдосконалення технологій акумуляції і передачі енергії.

У сфері засобів виробництва поширюється процес автоматизації й кібернетизації промисловості і сільського господарства, застосування матеріалів із заданими властивостями, де біотехнології перетворюються на пріоритетний чинник.

У сфері комунікацій завдяки комп'ютеру, інтернету, супутниковій системі зв'язку і оптико-волоконним технологіям відкривається широка можливість не тільки масовизації інформаційних процесів, але стрімкого розвитку двосторонніх, багатобічних і різносторонніх інтерактивних комунікацій. Таким чином, суспільство і людина опиняються в принципово нових швидкозмінних енергетичних, технологічних і комунікаційних умовах, які не тільки відкривають нові можливості й горизонти, але і створюють нові, незнайомі проблеми, активно втручаються у внутрішній світ людини, трансформують внутрішньосоціальні зв'язки і стосунки. Досліджуючи ці аспекти НТР, професор М. Делягин підкреслює, що біологічна еволюція людини вже сьогодні в невимірно меншому ступені визначається зовнішніми для нього, ніж внутрішніми умовами – технологіями і соціально

структурою, активно і що майже безперешкодно перетворюють відповідно до його потреб вже не тільки зовнішній для нього світ, але і його самого [1, с. 157–158]. Причому найбільш могутній і безпосередній дії піддається масова свідомість, суспільна психологія. Як відзначав свого часу Е. Тоффлер, «інформаційні бомби» вибухають в самій гущавині людей, обсипаючи суспільство шрапнеллю образів, в корені міняючи і сприйняття нашого внутрішнього світу, і нашу поведінку [5, с. 263].

Услід за американським футурологом різні дослідники з різних позицій убачають деяку загальну тенденцію: при входженні в інформаційний простір постіндустріального суспільства відбувається зміна образної картини світу. Зв'язані воедино, ментальні образи активно «будують» внутрішньоособову картину світу. Вони задають наше сприйняття простору, часу, місця в структурі соціальних стосунків.

Дослідники в області історичної психології відзначають, що до настання ери мас-медіа дитина, що росла в доіндустріальному, поволі змінному селі, будувала свою модель реальності, виходячи з образів, отриманих тільки від вчителя, священника, авторитетних односельців і, звичайно, від сім'ї. Дуже небагато бачили яку-небудь віддалену місцевість. В результаті громадянство, яким можна було наслідувати і слідувати, було вельми обмеженим. Тому і образи світу, що сформувалися у сільської дитини, були мізерними. Громадські традиції, тиск колективних умовностей ще більше «дисциплінували» її образний ряд і її поведінку.

Індустріальне суспільство стало кроком вперед. Воно збільшило кількість каналів, якими в свідомості індивіда поступав матеріал для формування картини світу. Дитина почала поповнювати свій внутрішній образний ряд не тільки з навколишньої природи і найближчого оточення, але і з популярних книжок, радіо, а пізніше – і від телебачення. Держава, будинок, школа, церква, доповнюючи один одного, продовжували формувати внутрішній світ дитини.

У своїй зрілій фазі індустріальне суспільство відкрило для себе можливість формування образного світу людей, в якому «образи реальності» можуть перетворюватися або взагалі витіснятися під впливом «медіаобразів». Тоталітарні режими активно підхопили це нововведення і поставили виробництво образів, міфів і марень «на конвеєр». Деякі образи, настільки широко й інтенсивно розповсюджувалися серед мас і так ґрунтовно були «впресовані» в пам'ять мільйонів людей, що перетворилися на «сакральні символи» масової поведінки. Ці централізовані розроблені та тиражовані образи сприяли стандартизації потрібного для жорсткої індустріальної системи способу життєдіяльності.

З приходом постіндустріалізму інформаційні технології радикально змінюють ситуацію. Разом із новою техносферою з'являється нова інфосфера, і це спричиняє наслідки у всіх сферах. На людей в темпі, що зростає, з великою інтенсивністю обрушуються нові і нові хвилі інформації, постійно міняючи картину світу. Під інформаційним тиском люди вимушені постійно переглядати і розширювати картотеку внутрішніх образів. Старі образи, що стосуються минулого, повинні постійно замінюватися новими, інакше дії людей все більш відставатимуть від бурхливо змінної реальності. Внутрішньо «неоновлювані» люди приречені. Їх діагноз – прогресуюча некомпетентність.

Е. Тоффлер виділяє такі ознаки сучасного інформаційного суспільства, як «одноразове виробництво», оперативні відеоролики, моментальні цифрові фотографії,

швидкісні ксерокси, принтери, факси, «швидкопсувні» і швидкозмінювані зразки образотворчого мистецтва. У цих умовах ідеї, вірування, оцінки, змінюючи один одного, уриваються в людську свідомість і раптово зникають в нікуди. Повсякденно споруджуються і скидаються різноманітні теорії, концепції, гіпотези, авторитети.

Традиційні ідеології втрачають вплив і підтримку. Політики гарячково «ловлять кон'юнктуру», атакуючи суспільну свідомість різкозмінюваними ідеологічними і моральними гаслами. Людині стає все важче відшукати сенс в цій вируючій фантазмагорії. Все це свідчить про те, що сучасне інформаційне суспільство не просто прискорює інформаційні потоки, воно трансформує глибинну структуру інформаційного виробництва.

Насамперед такій трансформації піддаються «мас-медіа». Їх поведінка в умовах інформаційного суспільства істотно відрізняється від поведінки в умовах індустріалізму. В епоху індустріалізму засоби масової інформації прагнули до монополії і централізації, захоплюючи все більшу і більшу владу. Проте в умовах постіндустріального світу відбувається зворотне: централізовані ЗМІ замість того, щоб розширити експансію, вимушені відступати під натиском дрібніших конкурентів. Відбувається «демасифікація мас-медіа».

Кожна масова щоденна газета зустрічає все більшу конкуренцію з боку малотиражних тижневиків, що набирають силу. З кінця 70-х років ХХ століття почало «здавати» центральне телебачення. Хвилеве телебачення практично витіснене кабельним, яке, своєю чергою витісняється супутниковим. Справа прискорюється за рахунок широкого застосування дешевих оптико-волоконних систем. Інтернет переповнений блогерами, кожен з яких «гне свою лінію». Фахівці констатують: почалася абсолютно нова епоха – епоха «немасових» засобів інформації.

Кабель, супутник і ноутбук «демасифікують» аудиторію, розділивши її на безліч міні-аудиторій. Більш того, кабельні системи роблять телез'язок двостороннім, так що глядачі можуть не тільки дивитися програми, але й спілкуватися з різними службами. Домашні супутникові антени дозволяють індивідуальним телестанціям формувати тимчасові міні-мережі для спеціалізованого програмування і посилати сигнали всюди й звідусіль за мінімальну ціну, тим самим руйнуючи наявні телемережі.

Демасифіковані засоби інформації демасифікують і суспільну свідомість. У минулому столітті постійне «промивання мізків» потоками стандартизованих образів призвело до того, що соціальні критики називають «масовою свідомістю». Сьогодні вже не маси людей отримують однотипну інформацію, а невеликі групи населення обмінюються створеними ними самими образами, використовуючи передусім можливості інтернету, який перетворився на універсальний канал глобального спілкування.

Цим частково пояснюється той факт, що думки з якого-небудь питання – від постмодерна в мистецтві до поточної політики – стають менш стандартизованими. Консенсус розпадається. Сучасне суспільство занурюється в специфічну «кліп-культуру», ознакою якої є розбиття образного ряду на крихітні фрагменти. Це явище охоплює все – від популярних книг і художньої літератури, до масових газет, журналів, радіопрограм, електронних засобів інформації.

Публіка, яка звикла до готових, сталих моральних та ідеологічних стереотипів минулого, стає дезорієнтованою в калейдоскопі «осколків інформації». Її дратує не тільки зміст матеріалу, який стає все більш «відвертим»,

але й сам тип подачі матеріалу. Її все інтенсивніше напихають короткими спалахами інформації – рекламою, командами, концепціями, обривками новин, усіченими інформаційними деталями, що не вкладаються в колишні ментальні осередки. Водночас молоде покоління відчуває себе цілком комфортно в цьому «кліпованому світі», вчиться створювати свої власні «смуги» ідей з того строкатого «клаптевого» матеріалу, який обрушують на них сучасні засоби інформації.

Таким чином, сучасна публіка вже не отримує готову ментальну модель реальності. Вона вимушена постійно формувати її і трансформувати. Цю ситуацію по-своєму інтерпретує відомий соціальний філософ М. Маклюен: «Наші нові технологічні ресурси просто «проскочили» епоху Ньютона. Ці раптові зміни принесли свого роду трансвізуалізацію цінностей і підсумкове відчуття безглуздя людського життя і прагнень, оскільки зникли первинні цілі і завдання.» [2, 71]. Психіка піддається серйозним випробуванням, але водночас веде до більшої індивідуалізації, демасифікації як особи, так і культури. Деякі із сучасних людей ламаються під таким тиском, відступають, випробовуючи відчай або агресивність. Інші – навпаки, внутрішньо ростуть, формують себе і стають компетентними людьми, здатними працювати на рівні вимог часу.

В умовах демасифікації сучасної цивілізації відбувається величезний стрибок обсягу інформації, оскільки у багато разів зростає інформаційний обмін між незалежними індивідами. Чим різноманітніша цивілізація, чим більш диференційованими стають її технологія, енергетичні контури, системи управління, тим більше інформації повинно проходити між складовими її частинами, щоб мати можливість відтворювати їх цілісність, особливо під час нових глобальних випробувань.

Те ж саме стосується й індивідів. Чим більш ми уніфіковані і стандартизовані, тим менше нам потрібно знати один про одного, щоб передбачати поведінку кожного. Але у міру того, як люди стають все більш індивідуалізованими і демасифікованими, потрібно все більше інформації, щоб передбачати хоча б у загальних рисах, як вони збираються поводитися в тих або інших випадках. Відсутність цих прогнозів може призвести до розпаду соціальних стосунків постіндустріального світу. Демасифіковані індивіди, відчуваючи «інформаційний дефіцит» у надскладному суспільстві, не зможуть працювати і навіть жити разом.

Є і ще одна особливість сучасної інфосфери. Подібно до доісторичних народів, що додавали матеріальному світу духовну силу, НТР на якісно новому витку історії наділяє сучасний «млявий» технічний мир інтелектом. Центральним персонажем тут є комп'ютер.

Спочатку роль комп'ютера сприймалася відповідно до понять і представлень індустріальної епохи з її гігантоманією і централізмом. Головним досягненням того етапу був великий суперкомп'ютер, який покоївся в бомбосховищі на глибині сотень метрів у стерильному середовищі, керований групою супертехнократів. Ці централізовані гіганти незабаром стали невід'ємною частиною соціальної міфології 60-х років ХХ ст. Кінорежисери, автори коміксів, фантасти зображали їх як «символ майбутнього».

Проте в 70-х роках ХХ ст. дійсність обігнала фантазію. Символом майбутнього став не «супергігант», а мініатюрний комп'ютер. Світовим трендом стало зменшення розмірів, наростання обсягу пам'яті й падіння вартості «інтелектуальних машин». Мініатюрні недорогі ноутбуки, нетбуки, планшети, для роботи з якими вже

більше немає потреби в спеціально підготовленій «касті жерців», перетворилися на усюдисущий елемент, що пронизує все наше повсякденного життя.

Як відзначає сучасний дослідник ЗМІ Д. С. Мокичев, 10–15 років тому комп'ютери, віртуальна реальність та інтернет були чимось схожим на таємне знання, доступне лише обраним. Зараз же простір мережі доступний практично будь-якій домогосподарці, в ньому ведеться активна торгівля і здійснюється найрізноманітніше спілкування, а для мільйонів людей віртуальність взагалі стала «основною реальністю» – в ній вони проводять велику частину вільного від сну часу [3, с. 78–79].

Таке тотальне «просочення» ділової, політичної, військової, науково-освітньої, культурної, медичної, побутової і безліч інших сфер нашого життя «штучним інтелектом» породжує тривожні філософські питання. Чи не перейде все управління до комп'ютерів? Чи не трапиться так, що інтелектуальні машини, об'єднані в комунікаційні мережі, вийдуть за межі можливостей людського розуміння і стануть недоступні для контролю над ними? Чи не зможе одного разу Старший Брат (персонаж з роману Дж. Оруелла) підключитися не тільки до наших телефонів, але й до кори головного мозку, узявши на облік не тільки кожен наш рух, але і всяку думку? Якою мірою люди дозволять собі залежати від готового все вирішити за них комп'ютера? Чи не атрофується наш власний розум в умовах «обволікання» щупальцями «штучного розуму»? Чи збережуться в нас навички, необхідні для виживання у разі раптового колапсу глобальної комп'ютерної системи?

Ці питання ще в більшому ступені загострилися у зв'язку з кібернетизацією сучасних воєн. Недаремно кіберзброю прозвали «атомною бомбою бідних», оскільки вона не вимагає особливих витрат, а за допомогою хакерських атак здатна виводити з ладу цілі системи сучасного виробництва й оборони, завдавати колосального збитку економіці і безпеці не тільки окремої країни, але навіть сукупності країн. Небезпека таких воєн, як вважає політолог Д. Ранкс, полягає в тому, що «ми всі можемо увійти до цієї війни, навіть спочатку не відзначивши, що вона вже почалася, вона може йти мляво й непомітно, поступово набираючи оборотів у міру того, як все більша кількість людей опиниться біля межі, за якою несподівано обриватиметься їх звичний спосіб життя» [4, 7].

Розуміючи важливість і гостроту всіх цих «проклятих» питань, ми в той же час повинні визнати, що децентралізація інтелекту, викликана «кибер-революцією», має і позитивний аспект. Вона об'єктивно працює на незалежність особи, на ослаблення і підрив централізованої потужності тоталітарної держави. Правда, централізована держава має «свій дивіденд» від інформаційних технологій. Вона може використовувати потужність «штучного інтелекту» для завдання концентрованих ударів по суспільній свідомості і демократії.

У будь-якому випадку інфосфера нестримно змінюється, і соціальна система виходить на кардинально новий рівень комунікації, впливаючи на всі сфери суспільної свідомості, включаючи нашу соціальну пам'ять. Психологи розділяють всі види пам'яті на пам'ять чисто індивідуальну, або приватну, недоступну для інших, і пам'ять загальну, відкриту для сумісного доступу, тобто соціальну. Приватна пам'ять, яка не з'єднана з іншими, вмирає разом із людиною. Соціальна ж пам'ять продовжує своє існування.

Секрет успішного розвитку виду Homo Sapiens безпосередньо пов'язаний зі здатністю людини зберігати й

відшукувати потрібну інформацію, ув'язнену в соціальній пам'яті. Вже двічі (при переході до землеробства і пізніше при переході до індустріалізму) людство круто перебудовувало свою соціальну пам'ять. Сьогодні світ входить у нову, третю фазу, перетворення інфосфери, і, відповідно, соціальної пам'яті.

Логіка історичного розвитку соціальної пам'яті така. Спочатку соціальні групи були вимушені накопичувати свою загальну пам'ять у тому ж місці, де вони зберігали пам'ять приватну, тобто в головах людей. Родоплеменні старійшини й мудреці накопичували та зберігали соціальну пам'ять у формах оповідей, міфів, практичних навиків і знань, легенд і малюнків. Вони передавали у такий спосіб накопичену пам'ять своїм дітям у казках, піснях, епічних оповідах і на прикладах. У цій пам'яті містилася інформація про те, як розвести вогонь, як краще заманити в пастку звіра, як в'язати плоти або товкти зерно, як загострити палицю для спушення землі або спис для полювання. Весь накопичений досвід групи зберігався в нейронах мозку. Обсяг такої соціальної пам'яті був жорстко обмежений. У головах будь-якого племені було рівно стільки місця для зберігання інформації, скільки було членів цього племені.

Індустріальна цивілізація зруйнувала фізичні обмежувачі пам'яті. Вона ввела масову письменність, почала оформлювати систематичні ділові записи, протоколи засідань, конспекти лекцій. Вона побудувала тисячі бібліотек і музеїв, винайшла картотеки. Тим самим вона витягувала соціальну пам'ять із «черепної коробки», знайшла нові способи її зберігання та вивела її за межі колишніх обмежувачів. Збільшення запасу кумулятивного знання прискорило всі процеси нововведень і соціальних змін. Так народилася нестримно змінна і динамічна культура, доти невідома світу.

Стрибок в інфосферу постіндустріального суспільства призвів до винаходу нових засобів масової інформації, радикальної демасифікації, картографічної зйомки землі супутниками, поточною електронною контролю за торговими центрами, місцями масового скупчення людей, лежачими пацієнтами, комп'ютеризації всіляких документів систематичного зберігання. Реєстрація життя сучасної цивілізації придбала універсальний і тотальний характер. Сучасна цивілізація отримує в своє розпорядження значно більше і набагато краще організовану інформацію про себе саму, ніж це було ще чверть століття назад.

Соціальна пам'ять в інформаційному суспільстві стає не тільки обширною, але й активною. Комп'ютер розширяє межі можливого. Ні бібліотека, ні каталог самі по собі не можуть мислити, тим більше мислити незвично й оригінально. На противагу цьому комп'ютер стимулює потік нових теорій, ідей, ідеологій, художніх осяянь, технічних проривів, економічних і політичних інновацій, які досі були немислимими і неймовірними. Тим самим він прискорює процес історичних змін, підтримує різке зрушення у бік соціального різноманіття, що призводить до неоднозначних наслідків.

Все більш помітним стає перехід глобального співтовариства в динамічний і нестабільний стан. Відбувається мутація соціальних і політичних інститутів, спадкоємців епохи Освіти. Форсований ломці і перебудові піддається все поствестфальське світоутворення. Розширюється глобальний андеграунд (у вигляді релігійних фанатиків, націонал-екстремістів, неофашистів, всіляких «фанів», кібер-терористів тощо). Політичне управління все більш перетворюється на управління ризиками.

Теоретики епохи Нового світового порядку починають визнавати, що замість нього настає епоха Нового світового безладу. Як відзначав ще в початку ХХІ століття професор А. І. Уткін, наростанню хаотичних процесів в світі сприятимуть релігійний фундаменталізм, націоналізм і расизм, підрив авторитету міжнародних організацій, пріоритет місцевого самоврядування, релігійне самоствердження, етнічна нетерпимість, розповсюдження зброї масового ураження і звичайних озброєнь, розширення військових блоків, формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності, насильницька реалізація принципу самовизначення меншин, економічна нерівність, некероване зростання населення, міграційні процеси, крах екологічних систем, виснаження природних ресурсів. Міські банди і кримінальні структури можуть замінити національно-державні структури. При цьому є фактом, що інформаційна і комунікаційна технології служать ефективніше індивіду, чим державі [См.: 6, 89].

Отже, глибоко перетворюючи економіку, політичні стосунки, суспільну свідомість, НТР активно втручається у світ людини. Вона активно трансформує образну картину світу, соціальну пам'ять, «демасифікує» та «інтерактивізує» комунікативне середовище, перебудовує інформаційний процес на принципах «кліп-культури» та інших інновацій кібернетичної епохи.

Все це ставить перед сучасною людиною нелегке завдання вироблення внутрішньої автономії, здібності самостійно, без зовнішніх вказівок і підтримки використовувати досягнення НТР і можливості глобалізації на користь власного розвитку. В умовах «відступаючої держави» постіндустріальна особа повинна поступово брати на себе регуляторні державні функції. Так, державний контроль у все більшому ступені повинен перетворюватися в самоконтроль особи, державне регулювання – у саморегулювання; державне управління – у самоврядування; державне виховання – у самовиховання. Головним інтеграційним початком у цьому процесі повинен стати не зовнішній, політичний, а внутрішній, етичний, чинник, ті самі вічні принципи Нагірної проповіді, які не раз рятували соціальність унайбільш переломні й катастрофічні епохи світової історії.

Література.

1. Делягин М. Место информационной революции в эволюции человека // Постчеловечество. – М. : Алгоритм, 2006. – 320 с.
2. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне / М. Маклюэн; пер с англ. – М. : АСТ, 2012. – 219 с.
3. Мокачев Д. С. В ожидании виртуального мессии // Чеснокова Т. Ю. Постчеловек. От неандертальца до киборга. – М. : Алгоритм, 2008. – 368 с.
4. Ранкс К. Мировая война ХХ1 века / К. Ранкс. – М. : Эксмо, 2011. – 256 с.
5. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ./ Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2002. – 776 с.
6. Уткин А.И. Мировой порядок ХХ1 века / А. И. Уткин. – М.: Эксмо, 2002. – 512 с.